

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

DEBRECZENI ATTILA

Ízlés és érzékenység

(A 18. század végi román-vita egyik összefüggéséhez)¹

1. ÍZETLENSÉG

Kazinczy Bácsmegyeyjét megelőzően két román is megjelent, amely nagy népszerűsége tett szert, s megítélése ugyanakkor vitákat váltott ki a literátor közvéleményben: az *Etelka* és a *Szigvárt*. Dugonics András *Etelkája* az 1788-as megjelenést követően olyannyira olvasottá vált (ezer példány elkelt belőle egyetlen év alatt), hogy 1791-ben újabb, jelentősen bővített kiadása is napvilágot látott. Nem sokkal első edíciójának megjelenése után a *Mindenes Gyűjtemény*ben áradozó hangú recenziót közölt Péczeli József, a septemvir Almási Ignác saját gyermekének az *Etelka* nevet adta, s Dugonics számos elismerő levelet is kapott tanult és kevésbé tanult olvasóktól; minderről a legközvetlenebb forrást maga Dugonics nyújtja, aki 1790-ben összegyűjtötte ezeket a dokumentumokat.² A véleményeket kommentálván egy olyan mozzanatra is reflektál, amely mintegy hibaként említődik regénye kapcsán: a közmondások túltengése és az „alacsony szollások” felhánytorgatása kapcsán megem-

¹ A dolgozat az OTKA és az MTA TKI támogatásával készült.

² DUGONICS András, *Etelka*, s. a. r. PENKE Olga, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002 (Csokonai Könyvtár. Források 8.), 471–477. A továbbiakban: ETELKA, 2002.

líti, hogy mindez a régi magyarok beszédjének jellemzésére szolgál. Fel is veti a méltatlankodó költői kérdést: „Azt akarnák talán ezen emberek, hogy én régi Magyarainkat francia módra kényessen beszéltettem volna?”³ Péczeli József 1789-es méltatásában ugyancsak reagált erre a kifogásra, s lényegében Dugonicsal egyező érvekkel háritotta azt el.⁴ Kazinczy az *Orpheus*ban közzétett rövid ismertetésében szintén ehhez a véleményhez csatlakozik.⁵

A felmentés és magasztalás azonban némiképp meglepő lehet, ha az *Orpheus*ban közölt szöveget összeolvassuk a korabeli levelezés *Etelkára* vonatkozó szöveghelyeivel. Kazinczy Ráday Gedeonnak írja 1788. június 21-én:

Ezen útamra a' Dugonits *Etelkáját* hoztam-el magammal; a' kotsiba azzal töltöm időmet. És ennek a' könyvnek látásán elejénten nagyon megörültem, hazafiúi el-ragadtatást 's tsak Őseink előtt esmeretes felséges egygyűsűséget 's Magyar tüzet reménylven: ah, de mint szomorodtam-el, midőn a' leg-izetlenebb galanteriát a' leg-alatsonyabb popularitást 's gyermeki affectatiót, *hogy Magyar vagyok*, találtam.⁶

Itt még több is van, mint a „leg-alatsonyabb popularitás” bírálata, amely a korábban említett kifogásokban központi elem volt, hiszen Kazinczy

³ ETELKA, 2002, 477.

⁴ Mindenés Gyűjtemény, 1789, I. köt., 129–132.; ld. még ETELKA, 2002, 474.

⁵ „Ő bennünket Atyáinknak régi idejekre akart vissza-vinni; azoknak szokásokat, életek módját, országlásokat 's a' t. tette elinkbe, adagiuminkat mentette-meg az el-veszéstől. Némellyek durvák és a' mostani kényes füleket meg-sértik: de az Árpád' idejéhez nem éppen illetlenek. Az, a' ki ítélve olvas, az ilyeneken nem akad-fel, hanem inkább szívére szorítja lélekben maga előtt lebegő magyar Dugonitsát.” (*Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001 (Csokonai Könyvtár. Források 7.), 34–35. A továbbiakban: ORPHEUS, 2001.)

⁶ *Kazinczy Ferenc levelezése I–XXI.*, közléteszi VÁCZY János, Bp., A Magyar Tud. Akadémia kiadása, 1890–1911.; XXII. (I. pótkötet) Bp., 1927.; XXIII. (II. pótkötet) Bp., 1960. I. 191. (A továbbiakban: KazLev.) Majd ehhez még hozzáteszi: „Én is tsak-nem a' szenyvedhetlenségig, tsak-nem a' más Nemzetek meg-bántásáig kevélykedem abbann, hogy Magyar vagyok: de még is Etelkát olvasván, sok helyekenn mint egy el-szégyenlettem magamat, látván azt, hogy Pajtás Uram magát miként teszi nevettségessé a' Magyar névnek illetlen 's ok nélkül való emlegetéseivel.”

„a’ leg-izetlenebb galanteriát” és a hivalkodó magyarkodást is elítélőleg említi. Erre az utóbbira utalás sem történik az Orpheus-beli ismertetésben, egyszerűen elhallgatja ezt a véleményét, ami önmagában véve is figyelemre méltó tény. Kazinczy azonban a nyilvánosság előtt kimondottan apologetikus célzattal szól a regényről, amit a felvezetés érzékeltet a leginkább:

Prof. Dugonits András Úr Etelkát újjobban nyomtattatja. Azok, a’ kik ezt úgy nézik, mint közönséges Románt, mely szerelmet tanítani, vagy tsak némelly munkára nem született elmét egynehány únalmas óráitól dajkai dallás formán meg-szabadítani akar, erről a’ munkáról igen kantsalúl ítélnek: De nem ez vólt az Író szándéka.⁷

Ezt követi a már idézett magyarázat arról, hogy a régi időkre nézve a szólás és szokások durvasága indokolható, mert korfestő jellegű (a régi és népi azonosításának jól ismert korabeli jelensége tűnik fel ennek hátterében).

A magyarázat azonban mégsem egyszerűen nyelvi-stilisztikai jellegű és érdekű. A szöveg érvelésének tartószerkezetét az „Azok, a’ kik ezt úgy nézik, mint közönséges Románt – igen kantsalúl ítélnek – De nem ez vólt az Író szándéka” logikai összefüggése képezi. Ezzel az *Etelka* az adott szövegösszefüggésben kikerül az esztétikai jellegű megítélés hatálya alól, s így egyrészt a jól ismert érvekkel magyarázhatóvá válik a szólások alacsonyossága, másrészt elhallgatható az, ami e vélekedés inverzeként a másik oldalon áll, s amit korábban, a már idézett levél folytatásában Kazinczy megfogalmaz: „El-hallgatom azt, hogy a’ könyv, ha úgy tekintjük tsak, mint Románt, tsak-nem az Argirus és Stilfrid Classisába való.”⁸ Ezúttal pontosan az inverz logikai szerkezet működik a megítélésben („a’ könyv, ha úgy tekintjük tsak, mint Románt”), s ebből a műre nézve katasztrófális következtetések adódnak, hiszen egyenesen a ponyvanyomtatványok szintjére sorolódnak, mint ami „a’ leg-alacsonyabb popularitást” képviseli. Ami tehát „az Árpád idejére” visszavetítve mentegethető, az a poézis saját körén belül menthetetlen.

Kazinczy e véleményét messzemenően visszaigazolta Ráday Gedeon válaszlevelében:

⁷ ORPHEUS, 2001, 34.

⁸ KazLev. I. 191.

A' Dugonits Etelkájában magam részéről azt tartom leg nagyobb hibának, hogy sok helyeken sok igen culinaris beszédnek módgyai, sött olykor culinaris szitkokis mentenek belé; holott némely helyeken stílusában tsak nem a' Poëtica Prosáig fel emelkedik, és elő adásában majd nem az Carmen Epicumnak módgyát kívánna olykor követni. Ezen egyenetlen stílus akar mitsoda munkánakis igen nagy kárára szokott esni.⁹

Az érvelés alapja egyértelműen a beszédkritérium alapján elkülönített méltóságfok retorikai-poétikai normája, amely szerint tűrhetetlen a nyelvi-stilisztikai, hangnemi szintek keverése, vagyis a költői próza és a kulináris beszédmód nem fér meg együtt. Ráday további érvelésével azonban már kevésbé hangzik egybe Kazinczy álláspontja, ugyanis Ráday azt mondja, hogy „tűrhető volna, ha ezen Culinaris szók tsak közönséges embereknek adatnának szájokba, és ugyan közönséges embereknek mondatnának”,¹⁰ s ebbéli véleménye megegyezik Aranka György ítéletével is.¹¹ Kazinczy az *Orpheus*-beli cikkben figyelmen kívül hagyja a társadalmi tagozódás szerinti nyelvhasználat szempontját, s az időbeliség már látott viszonylatát lépteti be helyette, amivel menteni igyekszik Dugonicsot.

S hogy ez talán nemcsak valamiféle taktikai lépés tőle, arra nézve támpontot jelenthet az 1790 tavaszi *Hamlet*-ajánlás. Ebben kiemeli:

Imé Férjfaink 's Asszonyaink el-hányták a' költsönözött öltözetet; el-állottak a' káros idegen szokásoktól; *most már, nem úgy, mint ez-előtt kevéssel, gyönyörködve beszéllnek azon a' Nyelven, a' mellyen Etele és Etelka beszéllt*, 's nemes el-pirúlással vallják-meg, hogy meg-tsalódtak, midőn meg-romlott ízlések ennél a' kedves hangzásúnál szebbnek tartotta azt a' dörögő zordon Nyelvet, a' melly semmire sem alkalmazosabb a' despotai hideg parantsolásnál.¹²

⁹ Ráday Kazinczynak, 1788. július 8., *KazLev.* I. 194.

¹⁰ Uo.

¹¹ „Igen szerentsétlen gondolatnak tartom ugyan az Etelka írójában, a' magyar köz példa beszédeket azon könyvbbe kívánni egybe szedni, melly egy Királyi Házból való nagy méltóságú Kiss-Aszszony 's több Uri fő rendek történeteit foglallya magába” (Aranka Zilahi Sámuelnek, 1789. január 10.; csatolva Ráday Kazinczynak írott leveléhez, *KazLev.* I. 297.)

¹² *Kazinczy Ferentz' Kül-földi Játsszó-Színje. Első kötet. Hamlet*, Kassa, 1790. Ajánlás, a számozatlan 4-5. oldalon, saját kiemelésünk.

1790 tavaszának nagyreményű felbuzdulásában, az erőteljes németellenesség sodrásában (mikor, mint írta, „az idegen vagy magyar lesz, vagy éhhel hal el köztünk”) a nyelv a formálódó territorialis identitáshoz kapcsolódva különös jelentőségre tett szert a Mi-Ők viszony definiálásában. Ebben a viszonyrendszerben átértelmeződött Etele és Etelka nyelvének jelentősége is, az alacsony stílusfekvés nem pusztán a pallérozatlan régi állapotok festéseként indokolható, de mint a folytonosság letéteményese is. A korabeli magyar nyelv a megszerzett ország és a nyelv alapján képződő etnokulturális identitásváltozat értelmében Etele és Etelke nyelvének örököse.¹³

Jellemző, hogy a megromlott ízlés ebben az összefüggésben a nyelvben és szokásban való idegenmajmoláshoz kötődik. Emlékezhetünk, legelőször, alapvetően más összefüggésben, az *Etelkát* Kazinczy „a’ legízletlenebb galanteriá”-val vádolta, s barátai is hasonlóképpen nyilatkoztak.¹⁴ Az *Etelka* a poézis felől szemlélve a hangnemi keveredés miatt ítélni lehet el, az ízlés felől szemlélve viszont a galantéria miatt, amely alapvetően a viselkedés, az életmód jellemzésére szolgáló kategória volt, olyan, amelyet mielőbb szükséges levetkezni annak, aki a kényesebb ízlés elérésére vágyik. A galantéria minősítése itt nem véletlenül a „legízletlenebb”: ez valójában az ízlés hiányát jelenti. Amikor Kazinczy az *Orpheus*-ban az *Etelkát* menti azzal, hogy nem csak mint románt kell azt nézni, akkor nemcsak a sajátosan nyelvi-stilisztikai megítélés alól vonja ki, de ezen ízléselv érvényesítésétől is eltekint, hiszen a Vitéz Imréhez szóló levél-ajánlásban a románok alapvető céljaként a következő sze-

¹³ Vö. erről DEBRECZENI Attila, *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, ItK, 2001/5–6, 513–552.

¹⁴ Ráday, Aranka véleményét már idéztük, említhetjük azonban Horváth Ádámot is, aki 1789. február 26-án ezt írja Kazinczynak: „Láttad e már Dugonits Etelkáját? kétség kívül látnod kellett, mert Posonyban és Kassán nyomtattattott 1788-ban. A’ napokban azt olvastam; a’ mint látom Román forma. Sok curiosum van benne, és a’ Historia szép, ’s sok magyar példabeszédekkel rakva van stílussa: de tsak ugyan nem szeretném Szerdahelyi krízise alá botsátani de bono gustu.” (KazLev. I. 292.) Majd április 17-én: „Etelka meg lehets, de igazat mond róla Aranyka, ’s a’ te tsillagos jegyzésed is egészen igaz; az Asszonyok az ollyas szerelmes Historiakat nagyon kedvelik, de a’ Pendelyes ’s más hasonló terminusokért nálam meg is köpik.” (KazLev. I. 326.)

repe: „olvasások által a' szóllás' és maga-viselet' durvasága kedvesebb ízlésre faragódjon.”

2. IDEGEN SZAVAK

Kazinczynak az *Etelkáról* adott első, levélbeli jellemzése egy további kifogás megpendítésével zárul: „Nevettséges a' szók' derivatióibann és faragásibann is.” Ez a bírálat egybehangzik a purista nyelvtisztítási törekvések korabeli kritikájával. Most csak arra a jelenségre kell ráirányítanunk a figyelmet, hogy Kazinczy ilyen irányú kifejtettebb megnyilatkozásai tendenciaszerűen kötődnek a románokhoz, mivel a *Bácsmegyey* előszavában és Barczafalvi *Szigvártjáról* írott recenziójában hangzottak el. Utóbbiban a számos példát követően összegzően is szól az új szóknak faragásáról, kiemelve, hogy nem általában véve tartja azt tilalmasnak, s fel is sorol négy elvet, amelyet a szólkotások terén követendőnek vél. Az erőszakos szóalkotásokat bizonyos területre korlátozná leginkább:

Teli vannak ilyenekkel a' RÁTZ Orvosi munkái; teli a' Kánonok MÓLNÁR Physikája, 's a' DUGONITS Algebrája, és Geometriája, 's még-is ezekben nem sok helyt botránkozik-meg a' leg-kényesebb fül-is: de Románt fordítani, 's a' gyönyörűségre szolgáló dolgokat-is idétlen nevekkel motskolni-el, meg-engedhetlen vakmerőség.¹⁵

Feltűnő a példák hasonlósága a Vitéz Imréhez szóló levelében: „És nem több szükség vagyon é most a' Románokra, [...] mint a' Kánonok *Molnár*' Physicájára 's *Dugonits*' Algebrájára?”¹⁶ A két szöveghely egyazon álláspont két vetületére világít rá. Kazinczy élesen elválasztja egymástól a románokban megtestesülni vélt, jellegzetesen gyönyörködtető szándékú irodalmiságot és a tudós munkákban testet öltő literátusságot. Ezekhez egészen különböző nyelvhasználatnak kell tartoznia, épp ezért nem lehet közös mércével mérni ezeket a szóalkotások terén sem. A tudós munkákban a szakterminológia magyarítását indokoltnak véli, a szórakoztató munkákban azonban megengedhetetlennek tartja. A *Bácsmegyey* előszavában részletesen is kifejti, miért.

¹⁵ *Első folyóirataink: Magyar Museum I.*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár. Források 11.), 113.

¹⁶ *KazLev. I.* 440.

A hangnemi különbségekből indul ki, vagyis nem a tudós és nem tudós munkát állítja szembe, hanem a poézis felsőbb és alsóbb nemét. A végkövetkeztetést illetően azonban nincs különbség, a román kapcsán olyan lehetőségek és követelmények fedezhetők fel, amelyek sem a tudós műveket, sem a fentebb nemű poézist nem jellemzik.

Ebben nem a Történetet-költő, hanem maga Bácsmegyey szól, még pedig *levelekben és barátjaihoz*, kik oly szerentsés nevelést nyervén mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a nagy-világban mindenek előtt esmeretes szavait értették. Ezeknek meg-tartása kedves negligéet ad Románomnak.¹⁷

Az idegen szavak megtartása tehát stilisztikai jellemző, de egyben egy bizonyos kulturális közeg elidegeníthetetlen sajátossága is, a stilisztikai jellemző éppen ennek a közegnek a megérezkítését célozza. E kulturális közeg az idézett szöveg két vonással jellemzi, a szerencsés neveléssel és a nagyvilágban való esmeretességgel. Úgy tűnik, a pallérozottság társias közegére történik itt szűkszavú, de elég egyértelmű utalás. Persze itt csak az idegen szavak megtartása kapcsán merül mindez fel. A kiadvány függeléké azonban éppen ezzel a vonatkozással kapcsolódik össze: ebben a lábjegyzetek helyett¹⁸ csatolt függelékben egy szószedet¹⁹ található, amely a kevésbé érthetőnek vélt korabeli műveltségyszavak magyarázatát adja.

A lista 53 cikkelyt tartalmaz, némelyik cikkelyben több összekapcsolódó szó magyarázatára is sor kerül (e magyarázatoknak mintegy a harmada a *Jelentéshez* kapcsolódik, s csak a többi a tulajdonképpeni szöveghez). Több mint feltűnő, hogy a kiválogatott szavaknak majdnem kétharmada *poézissel, zenével, tánccal és festéssel* kapcsolatos szakki-fejezés (különösen az első kettő túlsúlyos látványos): azon művészetek kerülnek így reflektorfénybe, amelyeket majd egy Kis Jánoshoz írott későbbi levélben is leginkább kapcsolatba hoz a kényesebb ízlés kicsiszoló-

¹⁷ *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei*, Kassa, 1789. Jelentés, számozatlan 4. oldal. A továbbiakban: KAZINCZY 1789.

¹⁸ „a' munka' lapjait perpetua nótákkal bé-motskolni, vagy, a' mi még böl-dogtalanabb gondolat lett volna, szó-faragásra vetemedni nem akartam” (KAZINCZY 1789. Jelentés, számozatlan 4–5. oldalak).

¹⁹ KAZINCZY 1789, 257–263.

dásával.²⁰ A lista fennmaradó része is többnyire műveltségzavakból áll, amelyek ugyancsak a társiaság szótárához tartoznak (pl. „*Delicatesse*, az a' nemes szemérem, midőn valaki készebb valamit el-túrni, mint-sem hogy mást háborgasson”; vagy: „*Raffinírozni*; qualificálni, kényesebb ízlésre szoktatni”). A magyarázatok között mindössze két nagyobb terjedelmű található, Rubensről és Angelica Kauffmannról, arról a két festőről, akiket a *Jelentés* végén saját irodalmi törekvéseinek analógiájaként említett, vagyis hogy a fenséges Klopstock fordítása éppúgy megfér az alacsonyabb rendű Bácsmegey mellett „mint a' Kauffmann' lyánykái a' Rubens' ördög-űzői mellett.”²¹ Az igazinak tekintett poézis két általa képviselt hangnemét, a naivat és fenségest állítja itt képzőművészeti példával párhuzamba, egy másik fogalompár magyarázata azonban a művészetek és a tágabban értelmezett ízlés kapcsolatára vet fényt.

Kazinczy a *Jelentés*ben írja, hogy „valamint minden egyéb fordításimban, úgy itt is, egyedül Artistának kívánok tekintetni.”²² A szószedetben ehhez a következő magyarázatot fűzi: „*Artista*, Frantziáúi; Németül *Künstler*; Így neveztetnek azok, a' kik Poézist, Muzsikát, vagy Festést gyakorlanak.” Ennek párja a fordítás egy koncertleírásában feltűnő dilettáns kifejezés, amelyhez a következő magyarázat tartozik: „*Dilettant*; Festésben, Muzsikában, Poezésban gyönyörködő, és azt valamennyire gyakorló.” A megfogalmazás párhuzamossága szembetűnő: a festés, muzsika, poézis egyezik, az eltérés a gyakorló – valamennyire gyakorló – gyönyörködő különbségben található. Egyértelműen látszik, hogy a dilettánsnak itt nincs pejoratív mellézköngéje, valójában inkább műélvezőt jelent, aki azonban nemcsak passzív befogadó, de a befogadói pozíciót az aktív részvétel során sem lépi túl. A kor művészetekkel áthatott társias kultúrájának alapszerkezetét rögzíti e fogalompár.

A *connaisseur-amateur* (*Kenner-Liebhaber*) kettős terminus a művészetek értékelésével kapcsolatban született meg a 18. század első felében, használata azonban – történelmi és szociológiai okonál fogva – a század közepétől vált általánossá. A megkülönböztetés eredetileg a zenehallgatókra és zenekritikusokra vonatkozott: hallgatók viszonylatában a *Kenner* a tanult és racionális, a *Liebhaber* a képzetlen és emocionális

²⁰ „muzsikát és festést tanúlgattok, a' Városi lakás által kényes ízlésre szoktatatik ízléstek” (1793. július 27., KazLev. II. 297.).

²¹ KAZINCZY 1789. *Jelentés*, számozatlan 8. oldal.

²² KAZINCZY 1789. *Jelentés*, számozatlan 2. oldal.

zenefogyasztót jelölte; kritikusok viszonylatában ugyanezek a fogalmak a professzionista és laikus közt tettek különbséget. A század előrehaladtával magukat a játékosokat osztályozták, illetve adresszálták egyre inkább a *Kenner und Liebhaber* címkével, és a fogalomnak ez az újfajta alkalmazása alapvetően érintette a zene komponálását és recepcióját.²³

A zene példája különösen érzékletesen mutatja azt a folyamatot, amelynek során a művészetek egy bizonyos társias kör, egy polgárosuló társadalmi réteg mindennapjainak a szerves részévé váltak. Ahogy Komlós Katalin részletesen bizonyítja, a klavir-játék általános divattá vált, különösen a finom nevelésben részesülő ifjú hölgyek körében, s ezzel összefüggésben hihetetlen mennyiségben komponáltak műveket e műkedvelő réteg számára, igényben, technikában igazodva az elvárásokhoz és lehetőségekhez. A korabeli zenei kiadványok éppúgy bizonyítják ezt, mint a regényekben található leírások a társas összejövetelekről, amelyeknek elengedhetetlen része volt az éneklés, a hangszeres zene, a tánc.²⁴ A *Bácsmegey* ugyancsak bővelkedik ilyenekben, szorosan követve e téren az eredetét. A 'dilettant' fogalma éppen egy ilyen koncertleírás során tűnik fel (a *Buda, Júliusnak 24dikén* keltezésű levélben), amelyben nemcsak megemlítődik több népszerű szerző és néhány zenei szakkifejezés, hanem részletes rajzát kapjuk az elhangzó zenemű ívének és főleg a kiváltott hatásnak, amelyet ugyanúgy a zene lényegének tartottak a korban, mint a poézis esetében.

A fordító Kazinczy zenei műveltségére nézve persze ez önmagában nem sok eligazítást ad, egyedül talán arra figyelhetünk fel, hogy a Kaiser művében csak az első sorral említett Schulz dalnak ő a Szentjóni-féle magyar fordítását adta meg, tehát pontosan tisztában lehetett a forrással, beazonosítva az akkor még kéziratossá Szentjóni-verssel.²⁵ Tudjuk azt is, hogy korabeli dalainak kidolgozásakor, illetve átjavításakor fontos szempontja volt az énekelhetőség, mint a *Magyar Museum* 2. számának élén közölt *Boldog bolondoskodás* kapcsán Rádaynak írja: „Mindég inkább érzem mennyire kívántatik-meg még a' rhytmusos versekben is a' hosszú vagy rövid mértékre való vigyázás. Hiszen ha erre nem

²³ KOMLÓS Katalin, *Fortepianók és zenéjük. Németország, Ausztria és Anglia, 1760–1800*, Bp., Gondolat, 2005, 117.

²⁴ Lásd uo.

²⁵ Vö. SZENTJÓBI SZABÓ László *Összes költeményei*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Bp., Balassi, 2001 (RMKT XVIII. század VI.), 162–168.

vólt figyelemmel a' poéta, az éneklő azt nem is énekelheti.²⁶ Az így átdolgozott változat jelent aztán meg a *Heliconi virágokban* is, amely, mint említettük, a göttingai Musenalmanachot tekintette mintának. A dal mint folyóiratban megjelent szöveg a keletkezés és a használat során Kazinczy szemében is elválaszthatatlanul egybefonódott az énekkel, amely a kultúrával áthatott társias létezés megnyilvánulása volt. Két *Orpheus*-ban megjelent dalát (amelyek forrása Götz és Stolberg, vagyis az említett kör) először Prónay László lányának küldte el, az egyiket ő maga is a „clavocin mellé” szánta, a másikat az apa alkalmaztatta hangszerre.²⁷ Fennmaradtak kották is kéziratos hagyatékában,²⁸ ezek közül az egyikre írta a *Chloé* című dalát. Tudjuk persze, hogy a *Magyar Museum*ban és önálló füzetben kottákkal ellátott dalokat kiadó Verseghyhez képest Kazinczy zenével való kapcsolata sokkal kevésbé intenzív, de az intenzitásban és felfogásban mutatkozó különbségek ellenére is egyértelműnek látszik, hogy Kazinczy az éneket elválaszthatatlannak találta a daltól, a zenélést a korabeli művelt társasági élettől. Zene, festészet, poézis és az életmód kultúráltsága elválaszthatatlannak mutatkozott, együttesen képviselve azt a „kedvesebb ízlést”, amely a „legízetlenebb galantéria”, a „szóllás és magaviselet durvasága” ellen felmutatható volt.

3. ÉRZÉKENY OLVASÓ

Aranka György levélregény-fordítása, a *Júlia' levelei Ovidiushoz* kapcsán a románokról folytatott vita egy további összefüggése vált hangsúlyossá. Kazinczy a frissen szerzett szabadkőműves barát iránti jószándékú elfogultságában olyannyira nagyra értékelte e fordítást, hogy

²⁶ Kazinczy Rádaynak, 1789. december 27., KazLev. XXIII. 21.

²⁷ Az először említett dal *Az elkésződött leány. Grof Stolberg szerént*, amelynek korábbi címe *A téli utazás, Báró Prónay Ágnesnek a clavocin mellé* volt (lásd ORPHEUS, 2001, 202., 497.), a másik pedig *A' Gyermek Poéta. Superin. Götz verseiből* (ORPHEUS, 2001, 101., 463.), amelynek vételét követően Prónay azt írta Kazinczynak: „A' Gyermek Poeta Énekét lantba foglaltatom 's Leányommal hangoztatom.” (Prónay László Kazinczynak, 1790. február 3., KazLev. II. 30.)

²⁸ MTAK. K 633/V. 198a–200a és K 638./II. 133ab. Vö. HOVÁNSZKI Mária, *Magyar nyelvű énekelt (dal)költészet a 18. századi Magyarországon*, Magyar Zene, 2007/3. (aug.), 289–342.

kiadását is magára vállalta, igaz, a nyomdába adás előtt azért alaposan megrostálta annak nyelvét és helyesírását (ahogy kivehető a levelekből, nem mindig Aranka öröme). A megjelent kötetecskét igen nagyra értékelte, de ebbéli vélekedése nem találkozott mindenki egyetértésével. Földi János 1791. március 9-én úgy summázza megítélését, hogy

Julia Levelei nem érdemlették a' nyomtató bért [...] olly tsekélységnek látom, hogy előszöri elolvasásom után soha többé kezembe sem fogom venni. A' név ösztönzött az elolvasásra: már vele meg elégedtem, sőt tőle még tsömöröltem.²⁹

E súlyos ítélet indoklásaként legfőképpen azt hozza fel, hogy csak szerelem a tárgya, Kazinczy ellenvetéseire (melyek nem maradtak fenn) ezt bővebben is kifejti: „ollyan érzéseket is indít én bennem, a' mellyeket helybe nem hagyhatok, nem szerethetek, nem ditsérhetek, 's mások még úgy sem.”³⁰ Ez az érvelés nem sokban különbözik a románok elleni morális természetű vádak érvrendszerétől. Annyiban viszont mégis érdeklődésre tarthat számot, amennyiben ezt a gondolatmenetet általánosabb összefüggésbe helyezi. Azt kezdi firtatni, hogy ki olvassa az ilyen „leveleket.”

A' Románokban még Népünknek tsekély 's alatsony izlését kell néznünk. [...] A' kik közöttünk valamennyire még most az Olvasásnak kedvellői, azok vagy Papi emberek, vagy az érettebb gondolatú Öregék. Mindenik rend kárhoytatja Julia Leveleit; és ezzel a' Magyar izlés éppen nints eltálva.³¹

Az „alatsony és a Magyar izlés” ellentétpárja rendeli magához a románok megítélését, összefüggésben az olvasóközönsséggel. Földi azt állítja, hogy a létező olvasóközönsség korára nézve idősebb, tanultságára, foglalkozására nézve pedig leginkább egyházi emberekből áll. Ezek ízlésével

²⁹ KazLev. II., 169–170.

³⁰ Földi Kazinczynak, 1791. május 20., KazLev. II. 191. Az idézett rész előtt így reagál Kazinczy ellenvetésére, megerősítve, hogy kritikája nem elsősorban az irodalmi vonatkozásokat érinti: „Julia Leveleiről tett ítéletem nem hirtelen ítélet, azon értelmemben megállok, Te ditséred arról, hogy el ragadja az Olvasót a' Caesar udvaráig, stb. Az Argirus Historiája is el ragadja az embert az ő Atyjának udvaráig, a' fekete Városig 'stb. és rossz író még az a' világon, ki azon helyre nem ragadja az olvasót, a' melly helyen esett dolgokat ír.”

³¹ KazLev. II. 169–170.

nem találkozik a román, éppen mert szerelmet tanít, ami részben az erkölcstelenséggel asszociálódik, részben pedig mert kicsinyesség, nincs köze a magasabb tudományokhoz. Ebből pedig az következne, hogy aki ilyet olvas és/vagy ír, az csekély és alacsony ízlésről tesz tanúbizonyságot. Ilyen messzire azonban Földi nem követi a maga felállította logikát, mert azzal zárja gondolatmenetét: „Egy szóval: nagy válogatást kell minékünk tennünk a’ Románokban.”³² S ezt ismétli meg újabb levelében is: „Nem azt irám Barátom, hogy Románokat ne írjunk, nem, tellyeséggel; hanem tsak hogy *meg válogassuk* még mi a’ Románokat.”³³ A Kazinczy és Földi közötti vitának ebben a regiszterében már nem Aranka fordításának a megítélése a tét, hanem általában a románoké, aminek háttérében a románok olvasóközönségéről kialakított képük markáns különbsége exponálódik.

Kazinczy a *Bátsmegyey* fogadtatása kapcsán több alkalommal is hangsúlyozta, hogy

Egy Román érdeme felől egy 15 esztendő s Leány jobban ítél, mint z Tisztelendő Professor Ur; ’s a’ Leányka ki-tsorduló könny tsejje edesebb jutalom az érzékeny Irónak, mint a’ Professor Urak bölts itélete.³⁴

A fiatal lányka és a tisztelendő professzor úr ellentéte markánsan megjeleníti a románok ideális olvasójáról kialakított képet, s az is jól látható, hogy Földi megítélésében inkább az utóbbi olvasó szólal meg. Kazinczy lényegében elmondhatta (volna) Földinek írott (általunk nem ismert levelében) ugyanazt Aranka kapcsán, mint amit Vitéz Imrének elmondott annak Dusch-fordításáról: „Tsudálkozom azon, hogy némellyeknek idétlen itéletén fel-hevülhetél. – Gyönyörködve fogja olvasni a’ Te munkádat az *érezékeny olvasó*.”³⁵ A „lányka” valójában az „érezékeny

³² KazLev. II. 170.

³³ KazLev. II. 191.

³⁴ (Kazinczy Aranka Györgynek, 1789. augusztus 26., KazLev. I. 448.) A Vitézlevélben ugyanez a gondolat jelenik meg: „Az én szegény *Bátsmegyeyem* nem tetsze Patakon. Azt mondják, hogy azt a’ haszontalan fityogást nem szenvedhetik, és hogy tőlem nem Románt vártak. Így ítél gyakorta igazabban egy tizenhat esztendő s Leány némelly nemű irások felett az eruditióval tellyes Criticusnál.” (KazLev. I. 440.) Ezt lényegében változatlanul megismétli Aránakának december 21-i levelében is (KazLev. I. 521.).

³⁵ KazLev. I. 439.

olvasó” ideáljának megszemélyesítése, olyan befogadó, aki a szerelmi tematika világiasságát nem erkölcsstelenségként, haszontalanságként tekint, hanem isteni erőt és ajándékot lát benne, s aki ugyanakkor egy új életmód mintájaként is tudja és akarja azt használni. Ezt foglalja össze a Vitéz-levél:

Tsak az esik nekem ebben nehezen, hogy még a’ jó Románoknak is annyi ellensége van. Tanúlnak, tanúlnak belőle szerelmet a’ mi ifjaink és leányaink, az tagadhatatlan: de néha egy kis morált és egyebecsét is tanúlnak.³⁶

Ez az „egyebecske”, amely az 1789. augusztus 23-i levélben bukkan fel, mintegy megismételni látszik egy két nappal korábbi levelének megfogalmazását, mikor is azt írta Horváth Ádámnak: „Ti versezettek, én is versezek köztetek; én a’ mellett egyébhez is látok.”³⁷ A románok és versek ebből a nézőpontból az ízlésfejlesztés eszközei lesznek,³⁸ az érzékeny olvasó pedig képes a „kedvesebb ízlés” példáiként olvasni ezeket.

Lényegében ugyanazt fogalmazza itt meg, mint Barczafalvi a *Szigvárhoz* írott *Tudósításában*:

A’ ki az érzékenységeket felsőbb rendűekké teszi, ’s meg jobbitja: az, éppen egygy olly méltóságos véget ér el, mint az, a’ ki tsupán tsak az Elme értő tehetségének tökéletesítése végett foglalatoskodik. ’S ezen utóbb rendű Író, nem is használhat olly közönségesen, mint az előbbi: mert Olvasói mindenkor tsak kevesen vagynak; mivel még előre ollyakat téssen fel, kik már a’ Tudományokban jártasok.³⁹

Kazinczy ezt a hasonlóságot a vita hevében nem vette észre (vagy nem akarta észre venni). Míg a *Magyar Museumban* közölt recenzió direkt módon bírálja Barczafalvi fordítását, addig a *Bácsmegyey* elé írott *Jelentés* indirekten teszi ezt meg, noha utal arra, hogy saját *Szigvárt-*

³⁶ Kazlev. I. 440.

³⁷ KazLev. I. 437. Az Orpheusra nézve pedig később azt állította, hogy „ott néha egyéb tekinteteim is vannak.” (KazLev. II. 229.)

³⁸ „Hidd-el, el-pirulok szégyenletemben mikor valamit illyet hallok, hogy olly kevesen látják által, hogy az írók és fordítók azért nyulnak többnyire Románhoz, mert az a’ leg-szerencsésebb vehiculuma a’ Magyarságnak.” (KazLev. I. 440.)

³⁹ BARCZAFALVI Szabó Dávid, *Szigvárt’ Klastromi Története*, Pozsony, 1787. A’ *Könyv Szerzőnek előre való Tudósítása* című előbeszéd 2. számozatlan oldalán.

fordítása a másik elterjedtsége miatt nemigen láthat napvilágot. A *Jelentés* ugyanis éppen amellel érvel, hogy nem kell mindenáron magyarítani a szavakat, sokkal inkább a milió magyarítása a fontos, ami pedig a szabad, adaptációs fordítást követeli meg. S a cél is világos: az ízlés, a viselkedés, az életforma kicsinosítása leginkább az eredeti magyar viszonyok között megteremtett minta segítségével képzelhető el. Az irodalom így az általában vett csinosodás nyelveként⁴⁰ tűnik fel, közvetlen életmintát képezve, ahogy azt majd Kármán József és Pajor Gáspár *Urániájában* is látjuk.

Az érzékeny olvasó megnevezés azonban – az alapjául szolgáló fogalom, az érzékenység eredendő poliszémiájánál fogva – több képzetet foglal magában, így valójában több különböző olvasó képzele formálódik meg egyazon név alatt. Amikor Kazinczy egy dalocska műfaji szempontú elemzése során hivatkozik az érzékeny olvasó várható tetszésére,⁴¹ nyilván nem ugyanazt az olvasót képzele maga elé, mint mikor a románok olvasásában olvadozó érzékeny olvasóról beszél. A „tizenhat esztendő leánya könnyé”-re való hivatkozás nem értelmezhető a „Tanuljon meg érteni, aki érteni akar!” összefüggésében. Az érzékenység mint aisztheszisz (vagyis a szépre való fogékonyság és a szép reflektálatlan megítélési képessége) fogalma a magyar századvég irodalmában még differenciálatlanul magában foglalt különböző irodalomfogalmakhoz kötődő elképzeléseket. A háttérben éppúgy megpillanthatjuk az esztétikai autonómia gondolatához egyenesen vezető szemléleti elemeket, mint a csiszoltság beszédmódjához kötődő felfogás mozzanatait. Kazinczy ekkor még mindkét irányban tájékozódott.

⁴⁰ A csiszoltság beszédmódjáról összefoglalóan lásd HORKAY HÖRCHER Ferenc, *A mérséklet filozófiája a skót felvilágosodásban = A skót felvilágosodás (Morál-filozófiai szöveggyűjtemény)*, vál., szerk. HORKAY HÖRCHER Ferenc, Bp., Osiris, 1996, 295–395.; főleg 307–312., 321–324. KONTLER László, *Az állam rejtelmei*, Bp., Atlantisz, 1997, 188–208.; SZÉCSÉNYI Endre, *Társiasság és tekintély. Esztétikai politika a 18. századi Angliában*, Bp., Osiris, 2002, főleg 72–92.

⁴¹ Kazinczy a *Heliconi Virágok*beli újraközlésnél elhagyta Verseghy egy versének utolsó két strófáját, a következő, lábjegyzetben közölt indoklással: „A következő két strophát el-hagytam. Nyer ez által az érzékeny olvasó előtt mindig ez az igen kedves dalocska. Mert a száraz-fa allegoriájára az epedő bátortalan Szerelem nem vetemedik és a dal rövidsége szépen festi azt a kevély Szépet, a ki szerentsétlen Szeretőjét eggy két szóval fizeti ki.” (Pozsony, 1791, 95.)